

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této elektronické publikace nesmí být reprodukována nebo šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu vykonavatele majetkových práv k dílu, kterého je možné kontaktovat na adrese: Nakladatelství Masarykovy univerzity Munipress, Rybkova 19, 602 00 Brno.

All rights reserved. No part of this e-book may be reproduced or transmitted in any form or by any means without prior written permission of copyright administrator which can be contacted at Masaryk University Press, Žerotínovo náměstí 9, 601 77 Brno.

Ke stereotypu zobrazování Turka ve starší české literatuře

Michaela Hashemi

Uvedené téma bylo ve starší literatuře opakovaně akcentováno především v souvislosti s tzv. tureckým nebezpečím, které představovalo pro křesťanskou Evropu vojenskou hrozbu. Poměrně nedávno jsme se dočkali komplexní reflexe turecké tematiky i v soudobé odborné literatuře.

Publikace Tomáše Rataje *České země ve stínu pŕilměsíce* z roku 2002 (423 stran) je po všech stránkách zvlášt' pozoruhodná. Imponuje jak svou metodologií, tak šíří zkoumaného a systematicky zpřístupněného materiálu. Příkladné jsou tzv. rámcové části zmíněné publikace, které dále nejprve ilustrujeme de facto recenzentským způsobem: obsahuje seznam turcick spjatých s českým prostředím o počtu 402 položky; dvanácti-stránkový seznam použité literatury a pramenů; seznam 99 pozoruhodných vyobrazení; jedenácti-stránkové anglické rěsumé a dva typy rejstříků (jmenný a místní).

V souvislosti s meritorním tématem alespoň stručně uvádíme, a to dle několika podtitulů kapitol Ratajovy knihy, že Turek je ve starší literatuře zobrazován především jako nepřítel (ukrutník a utlačovatel křesťanů), ale i jako boží metla za hříchý křesťanů, a zejména takové stereotypy jsou autorem adekvátně precizovány.

Kladné zobrazení Turka nacházíme ve starší literatuře pochopitelně v nerosvratelně menší míře. Lze o něm navíc uvažovat i na základě Ratajovy kapitoly o turecké každodennosti, a v této souvislosti se nabízí zvýraznit např. alespoň příkladnou osobní hygienu (ostatně vesměs s vyznavači islámu i ve starší literatuře zpravidla spojenou).

Na různých místech své knihy Rataj současně uvádí příkladové texty z rozmanitých děl, v nichž je Turek vnímán jako zbožný (s náležitým vztahem ke své autoritě, jak duchovní, tak světské); stará se náležitě o svou rodinu, především o staré rodiče, např. ve spise *Děťinský rápek* Šimona Lomnického z roku 1606.¹

---

1 Srov. Tomáš Rataj, *České země ve stínu pŕilměsíce*, Praha: Scriptorium 2002, s. 287. (Uvedený Lomnického spis v roce 2000 vydal Jakub Krč, *Kupidova střela. Děťinský rápek*, Praha: Atlantis 2000; Rataj pracuje s originálem tisku.)

Taková reflexe je profilována v náležitém kontextu zobrazení Turka jako dílčího kladného příkladu, jakkoli vyznívajícím kvůli jeho dobovému pojetí jako pohana a nebezpečného agresora v zásadě většinou zpravidla opět negativně (proto je na místě podtitul kapitoly „Turek jako přítel“ zakončený otazníkem). Ratajova publikace je každopádně velmi důkladná, takže lze jen obtížně nacházet možná doplnění materiálů a ještě obtížněji zvolených přístupů i precizovaných závěrů.

Podíváme-li se důkladněji na příspěvky k tématu související s Brnem a brněnskou filozofickou fakultou, jmenovitě jejími bývalými i současnými pracovníky dnešního Ústavu pro českou literaturu, několik drobnějších doplnění z doby, před níž byla Ratajova publikace vydána, je jistě možné.² Snadnější je ale rozšířit doplnění bibliografie po vydání Ratajovy publikace i deskripci několika položek s tureckou tematikou (v případě Komenského s jedním zpřesněním) a zmínit se, a to ve vztahu k jubilantovi, o vlastní dílčí odborné a pedagogické reflexi tématu. Alespoň krátce se o to pokusíme.

Rataj náležitě profiluje fakt, že o Turcích se pojednávalo nejprve v kronikách, konkrétně ze zahraničních např. v rámci historie Uher, a uvádí i brněnské latinské vydání Thuróczovy kroniky z roku 1488 (přesně: Johannes de Thurócz *Chronica Hungarorum*). V dané souvislosti se nabízí dodat, že právě citované dílo je pokládáno kvůli bohatství a kvalitě svých dřevorytů za nejkrásnější brněnský prvotisk, a to z dílny Konráda Stahela a Matyáše Preinleina (ke zhotovení jim text zadal biskup Jan Filipec).³

Rataj se poměrně podrobně věnuje turcikám Mikuláše Konáče z Hodiškova a v seznamu literatury uvádí i knihu Milana Kopeckého (1925–2006) *Literární dílo Mikuláše Konáče z Hodiškova* (1962). Milan Kopecký však publikoval nejen právě uvedenou monografii, v níž skutečně Konáčova turcika (na rozdíl od Rataje) neprofiluje, ale i monografii o Danielu Adamu z Veleslavína (v bohatém seznamu Ratajovy odborné literatury chybějící), v níž je o turecké tematické víc pojednáno ve shrnujícím pasusu,⁴ a to nejen v souvislosti s Veleslavínem a jeho družinou, přestože není téma přirozeně tak precizováno, jako je tomu v případě Ratajova textu. Dodát nutno, že část onoho pasusu přešla, a to v řazení k příslušným autorům, do Kopeckého syntetizující knihy *Český humanismus*.⁵

2 Vyslovuji své upřímné *captatio benevolentiae* pracovníkům jiných ústavů FF MU, jejichž případná turcika ve svém textu neviduji.

3 Srov. Jaromír Kubíček, *500 let knihtisku v Brně 1486–1986*, Brno: Státní vědecká knihovna 1986, s. 12.

4 Srov. Milan Kopecký, *Daniel Adam z Veleslavína*, Praha: Svobodné slovo 1962, s. 58–60.

5 Srov. M. Kopecký, *Český humanismus*, Praha: Melantrich 1988.

Podstatná bibliografická doplnění můžeme vztáhnout, avšak ex post, k Ratajově uvádění edic dvou dominantních humanistických cestopisů s cílem určení do Země svaté, tj. Oldřicha Prefáta z Vlkanova a Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdržic. Oba zmíněné cestopisy vydala v období 2007 (Prefátův) až 2017 (Harantův) v prestižních edicích České knižnice Hana Bočková. Rataj v případě Prefátově cituje jako edici ještě vydání Karla Hrdiny (1947), v případě Prefátově edici Erbenovu (z let 1854–1855).

Rataj však pracoval vždy především s originály tisků, a proto je jeho srovnání obou zmíněných významných cestopisných textů přesné a náležité: vzhledem k turecké tematice badatel reflektuje Prefátovu velkorysost a poukazuje na mnohem zjevnější Harantovu ideologizaci tématu. V Harantově případě snad stojí za drobné doplnění, a to k tématu zobrazení stereotypu turecké proradnosti, i autorova konkretizace poukazující na tureckou faleš v komunikaci (uvedená např. v pasáži o návštěvě Káhiry na základě setkání s francouzským janičářem).⁶

Obsahové doplnění si však zaslouží Ratajovy pasáže týkající se vztahu Komenského k turecké tematice. Jak autor v souladu např. s bádáním komeniologa Jana Kumpery⁷ uvádí, Jan Amos Komenský patřil do proudu evropské inteligence, která souzněla s „misijní myšlenkou na pozdější obrácení Turků ke křesťanství“, typickou pro vůdce českého povstání, „když hledali podporu proti Habsburkům u Vysoké Porty“.⁸

Především na základě Kumperova bádání však nutno zpřesnit, že se Komenského vztah k turecké tematice každopádně vyvíjel, a to od negativního zobrazení Turků jako krutých pohanů v jeho prvních dílech, po ono možné turecké akceptování v případě vojenského spojenectví proti Habsburkům, až po přijetí skutečnosti, že jakkoli Turci spolubojovníky nemohou být, jsou plnohodnotným národem, a i přes odlišná náboženství by se měli jejich vyznavači spojit ve společném mírovém úsilí.

Jak Rataj méně přesně uvádí, Komenský se navíc, a to primárně pro potřeby možné misie, zasadil o přeložení bible do turečtiny, „pro něž získal tým odborníků, mecenáše a sám k tomuto překladu napsal předmluvu. Překlad však nebyl vytištěn a patrně ani dokončen“.⁹ Ve skutečnosti se však zmiňovaný rukopis překladu Písma

6 „...i zase pochybovali, aby snad toho, podle tureckého obyčeje příčinu dávaje k ponuknutí nás něco proti víře pohanské mluvíti, naschvál nečinil a nás polapě u vrchnosti neosočil, jakž se to jiným mnohým a často k velikému zlému jejich přihodilo.“ (In *Kryštof Harant z Polžic a Bezdržic, Putování aneb cesta...*, ed. Hana Bočková, Praha – Brno: Host 2017, s. 202.)

7 J. Kumpera, Turci v politicko-náboženských představách Komenského, *SCetH* XXIV, 1994, s. 158–165.

8 Srov. T. Rataj, *České země ve stínu pŭlměsíce...*, s. 125.

9 *Tamtéž*, s. 125.

do turečtiny Komenským iniciovaný, jakkoli byly jeho cesty i filiace složité, dostal do leidské univerzitní knihovny a tiskem vyšel až v 19. století.¹⁰

Pokud jde o Ratajovo profilování žánrů v rámci jeho soupisu turcik, je impozantní co do již uvedeného počtu, tak do jejich typologie: obsahuje oddíly rozdělené na noviny (celkem 167 položek), historickou publicistiku (položky 168–177), naučnou literaturu (č. 178–191), cestopisy (č. 192–205), polemiky s islámem (č. 206–210), napomenutí náboženská a vojensko-politická (č. 211–248), kázání (č. 249–274), proroctví (č. 275–279), písně (č. 280–343) a příležitostnou poezii (344–402). V meritorním textu Rataj také vhodně rozlišuje mezi novinou a kramářskou písní a kramářským tiskem jako hyponymem obojího zmíněného.¹¹

V drobném doplnění deskripce bibliografické položky (kterou Rataj uvádí jako turcikum pod číslem 301 na s. 361) si dovoluji zvýraznit jednu kramářskou píseň. Její obsahový titul začíná slovy Lamentací tureckého velkého vezíra ... a její text nacházíme (jako jednu ze čtyř kramářských písní s tureckou tematikou) v knize Miloslava Novotného *Špalíček písní kramářských* (1940), která je také v seznamu Ratajových zdrojů obsažena.

Zmíněná píseň souvisí s vítězstvím nad Turky u Vídně v roce 1683 a po stránce umělecké představuje nejspíš vrchol takového typu tvorby s tureckou tematikou. V jejím lyrickém textu se reflektuje osobnost vrchního velitele tureckých vojsk (kterým byl Kara Mustafa) a předjímá se jeho potupná poprava v Bělehradě. Vezírův osud je reflektován z pozice křesťanské, ačkoliv v něm promlouvají čtyři „nekřesťanské“ subjekty (vezírova žena, sultán, nejvyšší turecký kněz i zástupný hlas tureckého vojska), které vesměs hořekují nad tureckou porážkou a vezírovi v ní přičítají hlavní vinu, přičemž je téma předjímání porážky retrospektivně zvýrazněno.

Moje osobní reflexe je pedagogická. Turecká tematika ve starší literatuře patří z hlediska tzv. relevantnosti pro vývoj české literatury jistě ne k liniím prvořadým. Prototyp tzv. negativních stereotypů nacházíme už v *Milionu* Marka Pola, jehož pasáže o manipulování, navíc za pomoci omamných látek, se mi po léta, minimálně ve výuce oborové didaktiky, jeví jako velmi potřebná k aktualizaci, stejně jako

10 Srov. J. Kumpera, *Turci v politicko-náboženských představách Komenského...*, s. 161. (Fakt vydání překladu Písma do turečtiny z podnětu Komenského iniciativ Kumpera uvádí na základě bádání nizozemské komenioložky Nicoletty Moutové, 1988.) – Po stopách pozůstalosti jedné z osobností překladatelského týmu, a to Aliho Beje-Ufkiho (původně Wojciecha Bobowského), jsem se vydala pátrat do tureckých archivů v rámci komeniologického grantu před třemi lety. Poměrně náročná heuristika ve vztahu k dalšímu relevantnímu komeniologickému bádání zatím nemohla přinést publikační výsledek.

11 Srov. T. Rataj, *České země ve stínu půlměsíce...*, s. 47 a 48.

profilování typů falešné komunikace, které se nabízí např. v souvislosti s již zmíněnou ukázkou z Prefátova cestopisu. Pokouším se o takové aktualizace po léta, se zjevnou pedagogickou motivací a snad i temperamentem a nadhledem, v nichž považuji jubilanta Jana Zouhara v jeho osobitosti za nepřekonatelný vzor.

Literatura

Kopecký, M.: *Daniel Adam z Veleslavína*, Praha: Svobodné slovo 1962.

Kopecký, M.: *Český humanismus*, Praha: Melantrich 1988.

Kubiček, J.: *500 let knihtisku v Brně 1486–1986*, Brno: Státní vědecká knihovna 1986.

Kumpera, J.: Turci v politicko-náboženských představách Komenského, *SCetH* XXIV, 1994, s. 158–165.

Rataj, T.: *České země ve stínu půlměsíce*, Praha: Scriptorium 2002.

Abstract

On the Stereotype of Depicting Turks in Older Czech Literature

The text is a reflection of a well-researched professional publication by Tomáš Rataj *České země ve stínu půlměsíce* (Czech Lands in the Shadow of the Crescent, 2002). After a multilateral acknowledgement of the book, the author fills in relevant items written by some of the staff of the Faculty of Arts MU, some of which were published only after the publication of Rataj's work. Additionally, she refines, with reference to the study of Jan Kumpera (1994), the existence of a translation of the Bible into Turkish initiated by Comenius, namely its printing in the 19th century. At the end, the author mentions her personal teaching activities on the topic in the context of the honoured person of Jan Zouhar's personality as a pedagogical ideal.

Keywords

Tomáš Rataj, *Czech Lands in the Shadow of the Crescent*, *Chronica Hungarorum*, Johannes de Thurocz, new editions of Prefat's and Harant's books of travels, a translation of Bible to Turkish, J. A. Komenský, teaching reflection on theme

Prof. PhDr. Michaela Soleiman pour Hashemi, CSc.

Ústav české literatury a knihovnictví, Filozofická fakulta MU

Arna Nováka 1, 602 00 Brno

michaela@phil.muni.cz